

ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ І ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ: ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА ОСНОВНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ

PROTECTION OF HONOR, DIGNITY AND BUSINESS REPUTATION: CONCEPTUAL APPARATUS AND BASIC METHODS OF PROTECTION

Німак М.О., к.ю.н.,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Каптур В.І., студентка магістратури

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена системному аналізу правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації, виявленню проблем законодавчого регулювання вказаних відносин та розробці наукових рекомендацій щодо удосконалення законодавства з досліджуваних питань. У статті досліджено основні поняття у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації, а також можливі способи їх захисту.

З огляду на відсутність законодавчого визначення понять «честь», «гідність», «ділова репутація» автори аналізують міжнародні документи, судову практику як вітчизняних, так і міжнародних судів, погляди науковців та формулюють зміст вищезгаданих понять. З метою більш чіткого з'ясування суті цих понять автори звертаються до тлумачних словників.

У контексті досліджуваної проблематики аналізується також і зміст права на свободу вираження поглядів, а також і певні обмеження для реалізації цього права.

У статті досліджено та визначено широко використовуване у міжнародному праві поняття «дифамації». Автори звертають увагу, що в українському законодавстві вказаний термін не є популярним у використанні, оскільки не закріплений у правових нормах.

Аналізуючи зміст поняття «дифамації», автори виділяють види розповсюджуваної інформації, яка принижує честь, гідність і ділову репутацію громадянина чи організації.

Автори визначають способи захисту особистого немайнового права, поділяючи їх на основні та спеціальні. У статті проаналізовано окремі способи захисту, зокрема такі, як поновлення порушеного права, заборона поширення інформації.

Також визначено поняття «права на спростування інформації» та «права на відповідь».

Автори на підставі аналізу норм чинного законодавства та міжнародних актів, судової практики визначили обставини, необхідні для задоволення позову про поширення недостовірної інформації.

Предметом дослідження у цій статті є також правове регулювання права на відшкодування шкоди, у тому числі і моральної шкоди, визначено умови та порядок застосування позовної давності у справах про захист честі, гідності та ділової репутації.

Ключові слова: честь, гідність, ділова репутація, дифамація, особисті немайнові права, способи захисту, моральна шкода.

The article is devoted to the systematic analysis of the legal regulation of the protection of honor, dignity and business reputation, the identification of problems of legislative regulation of these relations and the development of scientific recommendations for improving the legislation on the issues under study. The article explores the basic concepts in the field of protection of honor, dignity and business reputation, as well as possible ways to protect them.

Given the lack of legal definition of the concepts of "honor", "dignity", "business reputation", the authors analyze international documents, case law of both domestic and international courts, the views of scholars, and form the content of the above concepts. In order to clarify the essence of these concepts, the authors turn to explanatory dictionaries.

In the context of the studied issues, the content of the right to freedom of expression is also analyzed, as well as certain restrictions for the exercise of this right.

The concept of "defamation" widely used in international law are investigated and defined in the article. The authors note that in Ukrainian legislation this term is not popular in use, as it is not enshrined in law.

Analyzing the meaning of the concept of "defamation", the authors identify the types of information disseminated, which degrades the honor, dignity and business reputation of a citizen or organization.

The authors identify ways to protect personal non-property rights, dividing them into basic and special. The article analyzes some ways of protection, in particular, such as the restoration of the violated right, the prohibition of dissemination of information.

The concepts of "right to refute information" and "right to reply" are also defined.

Based on the analysis of current legislation and international acts, case law, the authors have identified the circumstances necessary to satisfy the claim for dissemination of inaccurate information.

The subject of research in this article is also the legal regulation of the right to compensation for damage, including non-pecuniary damage, determines the conditions and procedure for the application of the statute of limitations in cases of protection of honor, dignity and business reputation.

Key words: honor, dignity, business reputation, defamation, personal inalienable rights, methods of protection, moral damage.

Потрібно 20 років, щоб створити репутацію,
і 5 хвилин, щоб її зруйнувати.
Уоррен Баффетт

Стрімка інтеграція України в європейський простір та формування громадянського суспільства вимагає від українського законодавця дотримання пріоритетних загальнолюдських цінностей, вирішального значення серед яких набуває повага до честі, гідності та ділової репутації.

Під час створення правової держави неможливо ігнорувати проблеми захисту прав людини. Адже такі права, як право на честь, гідність, ділову репутацію, є одними з найважливіших соціально-правових цінностей суспільства.

Відповідно до статті 28 Конституції України від 28 червня 1996 року «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [1]. Стаття 1 Хартії Європейського Союзу про основні права

закріплює: «Людська гідність є недоторканною. Вона підлягає повазі та захисту» [2].

Аналогічні положення містяться також у статті 12 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., де закріплено, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист законом від такого втручання або таких посягань» [3].

Вказані положення відповідають і ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р., які гарантують право громадянина на захист від незаконних посягань на його честь, гідність та репутацію [4].

Слід зазначити, що право на захист честі, гідності та ділової репутації належить до особливої групи цивільних відносин, адже честь, гідність та ділова репутація існують незалежно від їх правового закріплення і є невідчужуваними та непередаваними.

Варто зауважити, що законодавством не передбачено чіткого визначення термінів «честь», «гідність» та «ділова репутація». Частково ця прогалина в законодавстві була вирішена шляхом прийняття Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 № 1, у якій зазначено, що «під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин» [5].

Для повного та змістовного розкриття вказаних термінів доречно звернутися до тлумачного словника. Зокрема, поняття «честь» визначається як «сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці; добра, не запламована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я» [6].

Колишня суддя Касаційного адміністративного суду, науковиця І.В. Саприкіна вважає, що «честь є особистим немайновим благом, яке є, по суті, позитивною соціальною інформацією про особу, яка ґрунтується на уявленнях про добро і зло, усталених у суспільстві, і усвідомлюється самою особою» [7, с. 12].

Що стосується дефініції «гідність», то, як визначає тлумачний словник, – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку [6].

Російська юристка, докторка юридичних наук М.Н. Малєїна під поняттям «гідність» розуміє внутрішню самооцінку громадянина – його властивостей, здатностей, світогляду, суспільного значення [8, с. 58].

Нерозривно з честю і гідністю пов'язаний і такий термін, як «репутація». Відповідно до довідникової літератури репутація – це створення загальної думки про переваги чи недоліки кого-небудь, чого-небудь, громадська оцінка [9, с. 431].

Отже, проаналізувавши вищевикладене, можна дійти висновку, що поняття «честь», «гідність» та «ділова репутація» широко використовуються у вітчизняному та міжнародному законодавстві. Однак на рівні чинних нормативно-правових актів України наявне лише фрагментарне визначення вказаних понять. Таким чином, доречно буде

закріпити вказані терміни на законодавчому рівні, керуючись положеннями європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також Загальною декларацією прав людини.

Одним із найважливіших принципів демократичного суспільства є право на свободу вираження поглядів. Вказане твердження кореспондується з положеннями статті 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та підтверджується усталеною практикою Європейського суду з прав людини.

Однак слід зазначити, що законодавець під час урегулювання безумовного права на свободу слова визначає певні обмеження для реалізації вказаного права для того, щоб таке право не порушувало права та законні інтереси інших осіб. Отже, законодавець створює основне правило – інформація не може посягати на честь, гідність та ділову репутацію інших осіб.

Поняття «дифамація» є тією правовою категорією, що вже давно закріпилася в законодавстві багатьох європейських держав, а також держав – учасниць СНД, однак в українському законодавстві вказаний термін не є популярним у використанні, оскільки не закріплений у правових нормах.

Під поняттям «дифамації» традиційно розуміють публічне поширення дійсних або вигаданих відомостей, які принижують честь, гідність і ділову репутацію громадянина чи організації, зганьблення у пресі з метою вплинути на виконання ними своїх обов'язків [10, с. 256].

Аналізуючи зміст вказаного поняття, можна виділити такі види розповсюджуваної інформації:

- умисна недостовірна дифамація або наклеп;
- ненавмисна недостовірна дифамація;
- достовірна дифамація – поширення правдивих компрометуючих відомостей.

Таким чином, можна зробити висновок, що для дифамації неважливо, чи поширювана інформація є правдивою чи неправдивою. Для неї головною характерною ознакою є поширення саме тієї інформації, що у подальшому призведе до приниження честі, гідності чи ділової репутації.

Окрім того, з огляду на практику використання цієї дефініції варто зауважити щодо необхідності законодавчої регламентації цього поняття для подальшого зменшення ризику порушення конституційного права на захист честі, гідності та ділової репутації.

Право на повагу до честі, гідності і ділової репутації є безумовним правом фізичної особи з моменту народження. Позивач, звертаючись до суду, наділений вибором щодо способу захисту свого особистого немайнового права. Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів наведено в ст. 16 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року [11]. Аналізуючи способи захисту честі, гідності і ділової репутації, слід вказати на основні способи захисту особистих немайнових прав:

- вимога непорушення таких прав;
- вимога припинення порушення таких прав;
- вимога відновлення порушених прав.

Водночас до спеціальних способів захисту особистих немайнових прав відносять:

- поновлення порушеного особистого немайнового права;
- спростування неправдивої інформації та право на відповідь;
- заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права.

Щодо такого способу захисту честі, гідності і ділової репутації, як поновлення порушеного права, то відповідно до ч. 1 ст. 276 ЦК України «орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична або юридична особа, рішенням, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити

необхідні дії для його негайного поновлення. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням» [11].

Під «правом на спростування» слід розуміти «право фізичної особи вимагати від особи, яка порушила особисте немайнове право фізичних осіб шляхом поширення недостовірної інформації, визнання цієї інформації неправдивою у формі, яка є ідентичною чи адекватною до форми поширення неправдивої інформації» [12, с. 269].

Своєю чергою під «правом на відповідь» слід розуміти «право на висвітлення власної точки зору щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права» [12, с. 269].

Ще одним способом захисту особистих немайнових прав є заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Стаття 278 ЦК України передбачає, «якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити розповсюдження відповідної інформації» [11].

Звичайно, у разі порушення особистого немайнового права особа може застосувати перелічені вище заходи досудового врегулювання. Однак коли досудове врегулювання неможливе, або воно застосоване, однак відновлення порушеного права так і не відбулось, така особа має право на звернення до суду за захистом свого порушеного права, зокрема з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації.

Для задоволення позову про поширення недостовірної інформації необхідним є наявність таких обставин:

- поширення інформації, тобто доведення її до відома будь-яким способом;
- поширена інформація стосується позивача;
- поширена інформація є недостовірною;
- поширена інформація порушує особисті немайнові права позивача.

Окрім того, особа, стосовно якої поширено відомості, що порочать її честь, гідність або ділову репутацію, має право вимагати відшкодування збитків та моральної шкоди.

За загальним правилом право на відшкодування моральної шкоди має особа, честь, гідність та ділову репутацію якої принижено, а відшкодовує моральну шкоду особа, яка завдала такої шкоди.

Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. «Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації...» [13].

Європейський суд з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» зазначив, що «засіб юридичного захисту має бути «ефективним» як з практичної, так і з правової точки зору, тобто таким, що або запобігає ствердженню порушенню чи його повторенню в подальшому, або забезпечує адекватне відшкодування за те чи інше порушення, яке вже відбулося» [14].

Отже, адекватне відшкодування шкоди, зокрема й моральної, за порушення прав людини є одним із ефективних засобів юридичного захисту.

Пункт 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової

репутації фізичної та юридичної особи» передбачає: «не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського Суду з прав людини при тлумаченні положень ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [5].

У справі Лінгенса № 12/1984/84/131 від 08 липня 1986 року вказано, що слід уважно розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна [15].

Варто наголосити, що наявність факту можна довести, а критичне висловлювання доведенню не підлягає, оскільки таке свідчитиме про порушення права на власний погляд.

Європейський суд у своєму рішенні у справі «Обершлік проти Австрії» від 26 квітня 1995 року зазначає, що «навіть в разі, коли твердження прирівнюється до суб'єктивної оцінки, адекватність втручання може залежати від того, чи існує достатня фактична підстава для спростовування затвердження, оскільки навіть суб'єктивна оцінка, яка не має під собою ніякої фактичної основи, може бути надмірною. Таким чином, маючи намір звернутись до суду за захистом свого немайнового права на повагу до честі та гідності, визнанням інформації недостовірною, поміж іншого, необхідно визначити, чи можна перевірити висловлювання на предмет їх відповідності дійсності і спростування, а також чи не є суб'єктивне судження надмірним втручанням» [16].

Таким чином, перед зверненням до суду з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації та про визнання інформації недостовірною необхідно визначити, чи можливо спростувати таку інформацію та чи вона не підпадає під категорію «оціночні судження».

Щодо позовної давності, то слід зазначити, що у справах про захист честі, гідності та ділової репутації він скорочений – один рік за вимогою про спростування недостовірної інформації. Скорочена позовна давність обґрунтовується тим, що така особа зацікавлена в якнайшвидшому спростуванні неправдивої інформації про себе, а у разі неперед'явлення позову протягом року вона визнає, що така інформація не порушує її права та законні інтереси.

Слід зазначити, що ЦК України зазначає про річну позовну давність лише щодо вимоги про спростування недостовірної інформації. Таким чином, питання про строк позовної давності по пред'явленні позову про відшкодування моральної шкоди кодексом не врегульовано. Однак, аналізуючи чинні норми законодавства, можна дійти висновку, що пред'явлення позову про відшкодування моральної шкоди у зв'язку з порушенням права на захист честі, гідності і ділової репутації після спливу річного строку позовної давності на вимогу спростування недостовірної інформації є необґрунтованим, оскільки таке право спочатку має бути відновлено, і тільки тоді можна встановити розмір моральної шкоди.

Таким чином, розглянувши основні способи захисту порушеного права на захист честі, гідності і ділової репутації, варто зазначити, що перш ніж звертатись до суду для реалізації права на спростування неправдивої інформації, слід проаналізувати таку інформацію, зокрема, чи не належить вона до оціночних суджень, визначитись зі способами захисту і належними відповідачами. Однак навіть у разі посилання на норми законодавства та актуальну судову практику потенційний позивач чи його адвокат має проаналізувати доцільність подання позову та можливість досудового врегулювання спору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення 03.10.2020)
3. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «*Законодавство України*». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 03.10.2020).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 03.10.2020)
5. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show-iv_001700-09 (дата звернення 18.10.2020).
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 18.10.2020).
7. Саприкіна І.В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 23 с.
8. Малєина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва, 1991. 127 с.
9. Словарь иностранных слов / за ред. Ф.Н. Петрова; И.В. Лехина; С.М. Локшина и др. Москва : Советская Энциклопедия, 1964. 784 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : К – М. 672 с.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
12. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Видавничий Дім Ін Юре, 2004. Ч. 1. 692 с.
13. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди): Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show-iv_001700-09 (дата звернення 03.10.2020).
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 січня 2010 року (Заява N 40450/04) / *Офіційний вісник України*. 2010. № 13. Ст. 651. (дата звернення 18.10.2020).
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Лінгенса (12/1984/84/131) від 08 липня 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_066#Text (дата звернення 18.10.2020).
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Праґер і Обершлік проти Австрії» від 26 квітня 1995 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO3353?ed=1995_04_26 (дата звернення 18.10.2020).